

Felelős irodalom

Vázlat a nemzetiségi irodalmak „természetrájához”

Nemzeti irodalom

Az irodalom nemzeti jellegének kialakulása, majd a nemzeti irodalom létrejötte hosszan tartó és összetett történelmi folyamat eredménye. Azt azonban eléggé bajos pontosan meghatározni, hogy egy nyelvi közösség, vagy tájegység regionális írásbelisége mikortól számít önálló léttel és létét jellemző sajátos vonásokkal bíró nemzeti irodalomnak. Európa déli és nyugati felén a reneszánsz kora jelentette a polgári eszmények jegyében egységesülő társadalom létrejöttét, illetve a népnyelv művészi alkotásokban megtestesülő, tehát nemzeti gondolatokat megszólaltató kezdeteit. Kelet- és Közép-Európában a fejlődés jócskán később, és noha a reneszánsz Magyarországon is megszólaltatója volt bizonyos nemzeti törekvéseknek, a polgárosodás hiánya hátráltatta a nemzeti jellegű kibontakozást, a regionális vagy felekezeti különbségeket meghaladó szellemi egységesülést.

Nálunk a XVIII. század végétől – a nemzeti gondolatoknak a francia forradalmat követő térhódításával – figyelhető meg az irodalom nemzeti jellegét öltő fejlődése. Vagyis a nemzeti irodalom, mint történelmi kategória, ott és akkor keletkezik, ahol és amikor kialakul a korszerű értelemben vett polgári társadalom. Ha pedig az irodalom és tágabban a szellemi élet nemzeti célkitűzésekkel telítődik, nyilván a nemzeti lét funkciói legalább egy részének betöltésére, illetve kifejezésére is alkalmassá válik, átvállalva a még teljességében ki nem alakult polgárságtól a nemzeti létezés fönntartásának – így a nemzeti eszme éltetésének – föladatát. Jó példával szolgálnak erre a magyar fölvilágosodás, majd a reformkor nagyjai, s később a szabadságharc leverését követő önkényuralmi időszak „virrasztói”, vagy az a kultúrtörténeti tény, hogy a Kárpát-medencét sem a magyar etnikum, sem a magyar nyelv nem volt képes kitölteni – egyedül az irodalom. Az utóbbin mindössze annyit kell érteni, hogy egy nyelvi közösség tudatában mindaddig nem alakul ki az egész hazára vonatkozó, otthonosságot is jelentő tájélmény, amíg az irodalmi művekből sugárzó tájvarázs ezt nem teszi együttesen elérhetővé. Ilyenformán, ha a teljes utat még be nem járt polgárosodás idején – többnyire nemzetközi áramlatok nyomán – a szellemi értelemben egységesülő társadalom értelmisége hívja elő az addigi regionális irodalom nemzeti karakterét, akkor ez az „új” irodalom magára vesz egy szolgáló attitűdöt, s ilyen értelmű visszahatásként továbbfejleszti az olvasótársadalom kollektivitását, sorsközösségtudatát. Végül is a nemzet és az irodalom egymást erősítő értelmi-érzelmi kölcsönhatásában kristályosodnak ki azok a specifikumok, amelyek azután karakteresen megkülönböztetik egymástól a nemzetek irodalmát. Mert léteznek azonos nyelvet beszélő nemzetek, vannak egyazon területen élő más-más etnikumok és kultúrák, de nincs, mert nem lehet két egyforma történelmi utat, azonos társadalomfejlődési és kultúrhistoriai ívet bejáró nép.

A nemzeti irodalom tehát olyan történelmi képződmény, amely internacionális viszonylataival természetesen kapcsolódik az emberi civilizáció általános értékeihez, ám egyedi karakterét éppen az ettől elütő sajátosságai rajzolják ki. Melyek ezek? Először is a dialektusok fölé emelkedő egységes irodalmi nyelven történő megszólalás; azután az évszázados, évezredek csak az illető nemzet tudatában és anyanyelvében élő történelmi tapasztalatok összessége; a belső művészi fejlődés törvényszerű mozzanataiból elvonható gondolati-formai tradíciók eredői; az öntörvényű irodalmi tudat és értékrend léte.

A nemzeti jelleg azonban nem csupán történelmi szempontból jelentős kategória, hanem számontartandók értékvonatkozásai is. Minden nép irodalma nemzedékről nemzedékre, sőt korról korra átörökít némely kollektív érvényességű fölismeréseket; egyfelől olyanokat, amelyek a változó történelmi létföltételek közepette is biztos – rendszerint etikai természetű – fogódzókot kínálnak, másfelől olyanokat, amelyek az etnikai-nyelvi összetartozás és önazonosság tudatát ápolják. Szükségtelen külön hangsúlyozni, hogy Kelet- és Közép-Európa szeszélyesen forgandó történelmében milyen nagy fontossággal – más szóval, értékkel – bír az állandóság érzetét keltő eligazítás. Az a tudat, hogy az időről időre váltakozó létföltételek között egyfajta szellemi biztonságot nyújt az irodalom hagyománykincse. Olyan válaszokat kínál ráadásul, melyek kézzelfoghatóbbak az időtlennek és általánosnak tekintett emberi értékeknél, s amelyeket csak az adott nemzeti irodalom adhat a szóban forgó közösség számára – tanulságul, okulásul, választási lehetőségek gyanánt: életesélyként, a megmaradás, a helytállás és a fölemelkedés modus vivendijeként. Az irodalmi hagyomány átörökítette eszmények híján a nemzet tudata megzavarodhat, kiüresedhet, így azután a literatúrának minden más tudatformát megelőzve, közvetlen hatása van a nemzeti létre. S megfordítva, semmi sem jelzi olyan érzékenyen, olyan pontosan a társadalom tudati állapotát, mint a kortárs irodalom. Nemzet és irodalom elemi összetartozását méltán definiálhatta *József Attila* ekként: „*Kultúra, költészet és nemzet, tehát egymásban lélnek életre, azaz a nemzeti közösségek a kultúra egységei.*”

A mondottakból következik, hogy az emberi érték csak nemzeti vonatkozásaival nyerhet hiteles és méltó kifejezést, hiszen a nemzetin át vezet az út az egyetemeshöz. Az irodalom nemzeti jellegének és egyetemes viszonylatainak összefüggése sajátos dialektikát mutat, még akkor is, ha tudjuk, némelyek a nemzeti vonások primátusát, mások meg az örök emberi jelentőségét részesítik előnyben, s keresik az elemzendő alkotásban. Ha sarkítjuk e szembeállítást, akkor két olyan szélsőséget különböztethetünk meg, amelyeket a romantika kora a nemzeti, illetve az emberi szellem kifejezéssel jelölt, s amelyek azután a nacionalizmus, illetve kozmopolitizmus nevet kapták. E kétpólusosság viszont a szembeállítás és a ráhatás, a konfliktus és az együttműködés – végsőfokon a szintézis válfajainak – terminológiájával írható le. Az irodalomtörténet tényei arra vallanak, hogy a nemzeti irodalom sajátosságai ellenállnak az egyetemesség hatásainak, ugyanakkor nyilvánvaló módon integrálnak is világtávlattú, nemzetközi léptékű elemeket, irányzatokat, koráramokat. Lássuk előbb az irodalom nemzeti jellege autonómiájának főbb tényezőit.

A nemzeti irodalmak genezise – mondottuk – Európában mindenképpen a társadalom polgári típusú és persze, nyelvi-szellemi egységesebbé válását, vagy esetleg nemzeti szabadságtörekvéscinek manifesztálását igényli, illetve jelenti. A nemzeti irodalom kialakulása tehát egyértelműen nemzeti szempontokat, a nemzeti fejlődés történelmi tényeit tételezi. Azután a nemzeti irodalom belső struktúrája rendszerint sajátos formában integrálja a civilizáció általános ér-

vényű fölismeréseit, voltaképpen nacionalizálja az elvont eszményeket, szellemiségeket vagy ízlést. Az egyetemességbe való feloldódással a nemzeti irodalmak létrejöttüktől kezdve hol élesebben, hol lanyhábban szembeálltak: ez leggyakrabban az eredeti hagyománykincs folyamatos ébrentartásában, szellemének földidéző tudatosításában nyilvánul meg. Minden irodalom keresi – múltjának, jelenének dimenziójában egyaránt – öntörvényűsége tényezőit, csak rá jellemző fejlődésmenetének szabályszerűségeit, tendenciáit, s visszamenőlegesen kijelöli – rendszerint történelmi szempontú – fordulópontok szakaszolta korszakait. A tradíciókra történő hivatkozás pedig gyakran látványosan fölerősödik, ha az egyetemesség, az „örök emberi” kifejezéssel jellemezhető általánosság mezében jelentkező modern áramlatok érintik meg a nemzeti irodalmat. Ez persze, kétségtelenül arra is vezethet, hogy a korábbi nemzeti szempontú korszerűség hívei válnak konzervatívokká, olyan mértékben, amilyen ütemben a megelőző periódus korszerűsége klasszicizálódik, válik etalonná.

Hasonló ellenkezés tapasztalható a történelmi közösségben élő kis és nagy nemzetek irodalmi között – az előbbi részéről; a kisebb nép gyakran tart a szellemi gyarmatosítás veszélyétől, az elnemzetlenítő hatás kiterjedésétől, s védekező reflexeiből kifolyólag túlhangsúlyozza a nemzeti karakter fontosságát. Ugyanilyen ellenállás figyelhető meg az irodalomtudomány és a kritika részéről is, hisz mindkettő érvényesít sajátos történelmi és nemzeti kritériumokat.

Nemzeti szempontúság és egyetemesség dialektikájának másik térfelén sorakoznak azok az érvek, amelyek a két viszonylat kölcsönhatását, termékeny integrációját mutatják. Ezek elsője az a nyilvánvaló tény, hogy nem létezhet egyetlen nemzeti irodalom sem, amelyik a világméretű összefüggésektől elzárkózva alkotna. Minden elméleti ellenállás, különfejlődés mellett autark irodalom nem működhet, hiszen a mesterséges izoláció a gyors provincializálódás kezdete. Az egyetemesség hatása mutatkozik meg abban is, hogy bár valamennyi irodalom az adott társadalom fejlődésének egy fázisában lesz nemzeti jellegű, azért a világirodalmi jelenségek beszüremlése pozitív – mert ösztönző, termékenyítő – impulzusa lehet belső adottságai kibontakoztatásának, egy-egy sajtószerű vonása kiteljesítésének. Természetesen nem a kordivat kritikátlan átvételéről van szó, tartós és minőség szempontú gazdagodásról, az eredményesen nacionalizálható elemek szerves beépítéséről. Ilyen módon működik az irodalmi kölcsönhatások rendszere. Kimagasló alkotásai révén minden nemzeti irodalom hozzájárulhat a világirodalom értékeinek gyarapításához, éppen úgy, ahogy Goethe gondolta, amikor leírta a „weltliteratur” szót: rangos és értelem szerűen nemzeti vonásokat mutató művészi értékek minőségi összegeként. Mindezek mellett hatnak az általános korstílusok, világirodalmi áramlatok, olykor divatok, amelyek egy bizonyos történelmi szakaszban nagyobb területre kiterjedően jellemzőek lehetnek. Ugyanakkor persze ezek, amikor megjelennek egy-egy nép irodalmában, sajátossá színeződnek.

Végül is a nemzeti irodalmak belső törvényszerűségei, valamint a világirodalom általánosabb jelenségei közötti kölcsönviszonylat koronként, helyenként más és más – a konkrét társadalom- és kultúrtörténelmi helyzet konstellációjában. Egyszer az egyetemesebb vonulatok, másszor a nemzeti specifikumok mértékadóbbak, nem utolsósorban attól függően, hogy a szóban forgó nemzet történelmi szempontból éppen szelárnyékban vagy viharban él. A nemzeti létben magát fenyegetve érző társadalom művelődésében óhatatlanul elsőségre kerül a sajátos jelleg, a nemzeti gyökeresség, az erős népi kötődés – a népbehúzódság és népszolgálat programja. Nem szorul bizonyításra, hogy Kelet- és Közép-Európában ritkán adatott szelárnyékos időszak, tehát már-már törvényszerű,

hogy az itt élő nemzetek irodalmi ritkán engedhették meg maguknak a „kockázat nélküli” világperspektívájú érdeklődést, mert folyton föl kellett éleszteniük nemzeti vonatkozású védekező reflexeiket. Irodalmunk nagyjai – Balassitól Kányádi Sándorig – a legnehezebb körülmények között is vállalták a nemzet sorskérdéseinek képviselői, megszólaltatásait, s mintegy a „nép nevében” előljártak a jogok követelésében, a társadalom számára követendő ideák és értékek megállapításában – megelőzve gyakran tudományt, politikát vagy népharcot.

A magyar irodalomnak ez a sorsföldrő és ábrázolóképesége, társadalmi elkötelezettsége, amely sajátos karakterének egyik népszolgálatban kiteljesedő eleme, ha tetszik, „anyajegye” – az egyik legjellemzőbb specifikuma. Megállapításunkat hitelesítendő, számos írói vallomást lehetne idézni, de legyen e helyütt elegendő egy sarkítottóságával akár mottóul kínálkozó Tamási Áron-mondat 1930-ból. *„Az a bitem: hogy ennek a szétszaggatott magyar nemzetnek nem az a magyar író az ideálja, aki csak magyarul ír, hanem az, aki magyarból és magyarnak ír.”* Az sem lehet véletlen, hogy az idézett gondolatot kisebbségben élő alkotó fogalmazta meg, és éppen erdélyi. Hiszen Erdélyben és akkoriban jelent meg *Makkai Sándor* a korban rendkívüli hatású, mára nézvést pedig hasonlóképpen tanulságos nagyesszéje, a *Magunk revíziója*. Ennek a gondolatmenetét egyszerűsítve és röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy a kisebbségbe hullott népdarab, mivel elveszítette államisága létalapját, a lelkében élő magyarságát kell, hogy az előbbivel egyenértékűvé fejlessze. Ez a gondolati magyarság – másképpen: lelki impérium –, ez a fölfokozott erkölcsiségként átélt nemzetiségi öntudat, túl azon, hogy a korábbi történelmi periódus lejáratott „politikai nemzet” fogalmát a korszerűbb, az európai és magasabb rendű „kulturális nemzet” koncepcióra változtatta, azzal a hozzáadékkal járt, hogy az etnikai identitástudatot hordozó irodalmat még a hagyományos, a nemzeti irodalomból ismert népsors-képviselőt is meghaladó, fölgerjesztett népszolgálati küldetéssel és humánumparancsral ruházta föl. A Makkai által résztényekként és célként egyaránt leírt lelki metamorfózis nyomán a kisebbségi társadalom két fölismerést tudatosíthatott: egyfelől, hogy a benső magyarság lehet egyenértékű az államiságtól támogatottéval; másfelől, hogy a tudatreform útján megújult nemzeti gondolat mércéje csakis a humanizmus és az erkölcs lehet. És mivel ebben az időben az utódállamok fönnhatósága alá került nemzetrészek elsőrendűen hagyományos paraszttársadalmak voltak – márpedig a kor fölfogásában a nemzeti lelkület letéteményese a földművesközösség – Makkai útmutatása szerint az értelmiség elsőrendű hivatása a többszörösen kiszolgáltatott és megnyomorított kisebbségi parasztság szolgálata. Azt tette a szellem emberének kötelességévé, hogy mindazzal, amit alkotni képes, népe öntudatát kell erősítenie, fölemelkedését támogatnia, a néplélek ösztöneit és vágyait nemesítenie, magasabbrendű – humánus és etikát, új és jobb magyarságot képviselő – eszmékké változtatnia. Önazonosságra, az értelmes és kiteljesíthető lét bizonyosságára azonban nem csupán az egyénnek van szüksége, hanem a nemzeti közösségnek is, irodalmának nemkülönben. A nemzet ilyen József Attila-i – azaz szellemi értelmű – vállalkozás voltát hangsúlyozza *Csoóri Sándor* ma: *„Az irodalmunkat én azért látom a borús tengődés állapotában vergődni, s kiemelkedő értékeivel is csak felsikerig jutni, mert, ha egy nemzet nem közös vállalkozás, akkor minden mozdulatában ott van a bizonytalanság reflexe. S ott van az a szellemében is.”* Márpedig abban, hogy a nemzet csakugyan közös ihletté váljék, kollektív vállalkozássá lényegüljön, kulcsszerepe van az „anyajegyess” irodalomnak. És a nemzeti mivoltában tartósan és helyzetéből adódóan veszélyeztetett – mert nap mint nap lemorzsolódásnak, beolvadásnak kitett – ki-

sebbeségek, illetve kisebbségi irodalmaknak kell hordozniuk különös erővel e közösségi vállalkozás ihletettségét.

Nemzetiségi irodalom

A nemzetiségi irodalmak megítélésekor kétféle egyoldalúsággal lehetett – szerencsére mind ritkábban – találkozni. Az egyik szerint a nemzetiségi létezés –, amelyből az irodalom merít, s amelyet ábrázol – csupán függelékszerű velejárója volt a szocializmus építésének, tehát a művészet a maga sajátos látásával kifejezi a nagy(társadalomátalakítási folyamatot, azon a nyelven, amelyen éppen keletkezik. Ez volt lényegében az avittas „tartalmában szocialista, formájában nemzeti” formula, vagyis a rossz emlékü és annyi kárt okozó automatizmus, amely a szocialista fejlődéstől egyebek között a nemzetiségi kérdés automatikus megoldását várta.

A másik szélsőség; pusztán nyelvi-etnikai kérdésnek tekinti az irodalmat, kiszakítja társadalomtörténeti, kisebbségpolitikai és művészeti-esztétikai összefüggéseiből. Az előző esetben a kérges dogmatizmus, az utóbbinál az időtlenségre és öncélúságra hajlamosító romantikusság munkál. Az irodalmat ugyanis nem szabad társadalmi, aktuálpolitikai törvényszerűségek illusztrálásának, leképezésének szerepére kárhóztatni, de ugyanilyen hiba etnográfiai különösségek, ha tetszik, egzotikus hangulatok megszólaltatójává nyomorítani. Helyette számot kell vetni a nemzetiségi irodalom létét meghatározó objektív föltételekkel, genezisének folyamatával, általános érvényű és sajátos vonásainak természetével és összefüggésrendszerével, s kivált hivatásának milyenségével.

A magyar kisebbségi – illetve mai, de kevésbé jogosult szóhasználattal: nemzetiségi – irodalom a nemzeti irodalom kialakulása után egy évszázaddal jött létre, mégpedig filiáció útján. Ebben az esetben a filiáció közel sem természetes folyamatot jelöl, ellenkezőleg: nagyhatalmi beavatkozást a nemzet életébe, egy, a polgári nemzetfejlődés küszöbéhez érkezett nép tényleges és kulturális egységének szétzúzását okozva. A trianoni diktátummal leválasztott nemzetdarábok életérzését mindenekelőtt a csak Moháccsal hasonlítható tragikusság határozta meg; értelemszerű, ha irodalma, kezdetben föltétlenül, de később is jellemzően komor tónusú volt és maradt. A történeteken túl, par excellence komolyságát két tényező is erősítette: részint a Makkai Sándor elemezte „jelki magyarság” nem kevés heroizmust követelő gondolata, részint pedig a korai kulturális önellátás kényszere. Az előbbiről már szoltunk, az utóbbi kérdést viszont érdemes alaposabban szemügyre venni.

A magára hagyatottsággal küszködő nemzetrészek szegényes, szerényebb lehetőségeik között – elrekesztve az anyaország szellemi életétől – a maguk erejéből kellett, hogy kultúrát teremtsenek; lokális erőtartalékaikból próbáltak irodalmi értékeket létrehozni. E munkának azonban hirtelen két akadályja is támadt: egyrészt – Erdély kivételével – az alapul szolgáló, inspiráló helyi hagyományok nélkülözése, másrészt az, hogy merész vállalkozás egyszerre alapot rakni és rögvést a teljesítmény tornyát emelni.

Az első eredmények érthetően Erdélyben mutatkoztak. A *Kós Károly*, *Páll Árpád* és *Zágoni István* fogalmazta „Kialtó szó” című röpirat nem pusztán a történelmi tragédiaként átélt impériumváltozás okozta apátiából kívánta fölrázni Erdély magyarságát, hanem rögvést kijelölt a követendő szellemi irányt is, mégpedig a tájélménytől, történelmi tanulságtól és a népek békés együttélésének eszméjétől átfűtött szocializmus gondolati rendszerének csapását tűzve ki, amely aztán hosszú időre meghatározó és az egyetemes magyar irodalom viszonylatában is példamutatóan nagy értékeket termő vonulata maradt az erdélyi szépírásnak.

Tudottan mások voltak a körülmények és lehetőségek a Csehszlovákiához és Jugoszláviához került területeken. Az egykori Felvidék és Délvidék híján volt a XX. században is életképes, előremutató helyi tradícióknak, még inkább a regionális művelődési intézményhálózatnak, s a helyben maradt kimagasló tehetségeknek. Ugyanakkor persze, ezeken a részeken is múlhatatlan szükség volt mihamarabb a működőképes és színvonalas szellemi élet teremtő munkájára, hisz' e területek magyar lakossága is kényszerűen nélkülözte a könyvet, folyóiratot, a színházat. Természetesen az erőszakos decentralizáció folytán létrejött, önellátásra szorult kisebbségi kultúra egyetlen művelője sem azzal az ambícióval fogott munkához, hogy nemzeti irodalmat „helyettesítő” művészetet hozzon létre. *„Csak az lehet a cél – írta az egyik legjelentékenyebb két világháború közötti szlovákiai magyar művelődéspolitikus, Sziklay Ferenc –, hogy a kényszerdecentralizáció által előállott új helyzetben az új magyar kultúrterületek irodalma a maga egyéni színeivel, mint a ma is központi kultúrterület irodalmával egyenértékű komponens álljon be az egyetemes magyar irodalom eredőjébe.”* Ez a lényegében máig helytálló és korántsem minimális program az egyenrangúságon belüli rész-egész viszony dialektikus kölcsönösségében helyezi el az egyetemes magyar irodalom két alkotóelemét: az anyaországi és a kisebbségi literatúrát. Valahogy úgy, ahogy Babits költői szépségű képe fejezi ki: *„Magyarság csak egy van, de hányféle színt tud éltetni ez az egy magyarság. (...) Olyan ez a magyarság, mint egy gyűrű ékköve, amelynek minden lapja és éle külön színben csillog, s mégis egy az egész.”* Természetesnek tartjuk Babits Mihály és a korszak számos magyar írójának hasonló értelmű állásfoglalását a magyar irodalom egységének kérdésében, még akkor is, ha tudunk ellenkező értelmű megállapításokról – így Schöpflin Aladáréről – melyek a különfejlődés irányába ható és mindenkor irodalmon kívüli tényezőkre helyezték hangsúlyukat. Csakhogy amíg a magyar nemzeti irodalom kialakulása évszázados folyamat, természetes és szerves fejlődés eredménye, addig a kisebbségi irodalmak történelmi szükségből adódó „leválasztással”, kényszerű decentralizációval jöttek létre. Keletkezésükben tehát nyoma sincs szervességnek, belső folyamatok eredményeinek, a nemzeti irodalomtól elkülönítő öntörvényű fejlődésnek.

Az ország és a nemzet testéről történő elszakítás egyik napról a másikra új helyzetet teremtett: a korábbihoz képest egészen másfajta emberi létezés kezdődött a magyarság számára Erdélyben, Felvidéken, Délvidéken. Az elcsatolt területek magyarsága, érthetően, kevés közösséggel nézte új hazája többségi népének nem egy esetben csak akkoriban nemzetivé egységesülő kultúráját, a magyarétól sajátosságaiban, természetében egyaránt eltérő szellemi életét. Ezért is maradt a korra egységesen jellemző fölfogás a magyar irodalom egységének ideálja, mely csupán annyit ismert el általánosságban, hogy a határon túli irodalom regionális színfoltja a nemzet szellemében egységes irodalmának.

Ugyanakkor lehetetlen tagadni, az anyaországi irodalom létének feltételeitől nagyon különböző politikai, társadalmi és művelődési tényezők szerepét, s ezek következtében a nemzetiségi irodalom fejlődésében munkáló olyan erőket létrejöttét, amelyek elkülönülésre valló vonásait erősítik. Nyilvánvaló tehát, hogy számolni kell mindazokkal a tényezőkkel, amelyek a magyar irodalom egysége mellett szólnak, s azokkal is, amelyek külön útja mellett érvelnek.

Az egység szempontja: az etnikai, anyanyelvi azonosság; a nemzeti kulturális és történelmi tradíciók összessége; az évszázados együttélésből adódó léttapasztalatok és gondolkodásmód; az őrzött tudattartalmak és egységérzelmek hasonlósága; a nemzeti irodalom hosszas kialakulásával szembeni széttagolt-

ság történelmileg nézve rövid időszaka; no meg az a tény, hogy egyetlen nemzetiségi író sem gondolhat komolyan arra, hogy ő egy „másik” magyar irodalom alkotója lenne. Sőt, a nemzeti irodalom hagyományanyaga nem zárul le 1919-cel, az ezt követő korszakok legnagyobbjainak (elegendő Babitsra, Móriczra, József Attilára, Radnótira, Illyésre, Németh Lászlóra, vagy Nagy Lászlóra hivatkozni) eleven hatása máig termékenynek bizonyul a határon túli irodalomban, olyannyira, hogy az ezekben kimutatható főbb áramlatok, „iskolák” sokkal több, az anyaországéval egyező vonást mutatnak, mint az államalkotó, többségi népek szellemi életének vonulataival. Sőt – mint *Pomogáts Béla* megállapította – azt kell tapasztalnunk, „*hogy a többségi irodalomtól szinte függetlenül alakult, változott a magyar kisebbségi irodalom egy-egy korszakban.*” A különbségeket alakító és az államalkotó nemzet irodalmába „betagozó” tényezőként tartjuk számon azokat a politikai, strukturális föltételeket, amelyek zömmel a második világháborút követő szocialista átalakulás során keletkeztek: az egységes írószövetségeket, a központilag irányított tömegkommunikációs eszközöket, s meghatározott közléspolitikai kívánalmakat, a kultúra materiális föltételeit – egyszóval, az alkotómunka körülményeit. Ám ezek az erők még a nemzetiségi irodalmak létrejötténél is újkeletűbbek, s nem az irodalmi élet belső törvényszerűségeitől, hanem az intézményi rendszertől meghatározottak.

Mindez egy elméleti problémát is fölvet. *Roland Barthes* kategóriáit kölcsönvéve, azt mondhatjuk, hogy két kör áll egymás mellett: egy irodalomszociológiai, (intézményi, szerkezeti), valamint az ontológiai-esztétikai (a művek) alkotta rendszerek körei. Magyarán, a nemzetiségi irodalmat működésének föltételeit szabályozó rendszerek a többségi irodalom instrumentális szerkezetéhez illesztik, ám teremtett alkotásainak természete, mondandója, üzenete az anyanemzet irodalmához kötik. Természetesen ezek nem egyenrangú szempontok, amit két példával is igazolhatunk. Az irányítottan többségi jellegű alkotáslélektani föltételek és intézményi keretek között létrejött művek gyakorta épp azokkal szemben, azokat tagadva ihletődnek, mintegy reakciójaként a körülményeknek. Vagy egy nemzetiségi íróból ugyancsak nehezen válik többségi nyelvű tollforgató, de akadálytalanul lehet anyaországi író, ha oda áttelepül esetleg. A meghatározó erő, a valódi választóvonal ilyenformán nem az állampolgárság, de elsődlegesen a nyelv, a kulturális hagyományok ismerete, egy nép gondolkodásmódjában, életérzésében való otthonosság, röviden: a nemzeti hovatartozás. Ezt pedig a nemzetiségi író csak otthoni, pályájára indító környezetben szerezheti meg, élheti át a döntő élmény erejével.

A nemzetiségi irodalom létezésének esélye a nemzetiségi társadalom meglétével ugyan adott, de azért két minimális föltétel még szükséges: a nemzetiségi öntudat kifejtettsége az adott közösségben, valamint az irodalom működéséhez szükséges tűrhető körülmények kialakítása.

A nemzetiségi irodalomnak tehát legelsőül otthon kell gyökeressé válnia, sajátos létalapján biztosan állnia – a nemzetiségi létezés meghatározó tudati tényezőiből kiindulnia –, hogy érvényesen szólhasson. S még valamire nagy szükség van: önnön hagyományainak tudatosítására. Minden nemzetiségi kultúrának szükségképpen van egy jelzője – esetünkben a magyar – mely döntő fontosságú abból a szempontból is, hogy ha a szóban forgó irodalom szellemisége nem tükröz nemzeti meghatározottságot, nem hogy szuverén érvényű nem lesz, hanem egyenesen provinciálissá válik. A provincializmus elkerülésének legrövidebb útja pedig az anyaország kulturális életével való szoros kapcsolattartás. Ez magától értetődő és szükségszerű kötődés, mert, ha a nemzetiségi társadalom a nemzet része, akkor irodalma is, a nemzeti irodalom – igaz, a szuveren-

nitás, a minőségszempontrú egyenrangúság jegyeit viselő – része; a korunkban és Európában egyedül érvényes „kulturális nemzeti” koncepció értelmében mindenképpen. Továbbá a magyar nyelvi és irodalmi intézmények hálózata teljességgel csak Magyarországon található meg, hazánk helyesírási-nyelvhaználatali etalonszerepe ebből következően is egyértelmű.

Mindezeket tudatosítva manapság kezd méltán teret nyerni a nemzetiségi irodalmak „hármastötődésének” elve, amely röviden úgy foglaltható össze, hogy ez a fajta literatúra egyaránt kötődik anyanemzete nyelvi, kulturális, históriai hagyományaihoz és rangos kortársi terméséhez, a nemzeti szépirás teljességtm-nyeiből elvonható értékrendhez; azután a honpolgársága szerinti ország művelődési életéhez, főként intézményrendszeréhez; valamint a maga előremutató tradícióihoz, társadalmi valóságához, a kisebbségi létezés saját tapasztalataihoz, benső fejlődésének erővonalaihoz, s az ebben az erőterben kialakult kisebbségi humánuszhoz, moralitáshoz, illetve az ezekből levezethető feladatokhoz. Mivel az 1960-as években – kényszerű kompromisszumokkal – megfogalmazott, de már keletkezése idején sem helytálló „kettős kötődés” koncepciójának összetevői meglehetősen ismertek (sőt e dolgozatban is többször szóba kerültek), célszerű, ha ezúttal a harmadik kapcsolódási felület pontjait vesszük szemügyre.

Kiindulás lehet, hogy a nemzetiségi irodalom a nemzetiségi társadalom természetmnye, meghatározóit pedig a kisebbségi lét jellegzetességeiből származtathatjuk. Melyek ezek? A nemzetiségi közösségek szinte kivétel nélkül csonka társadalmak, amelyeknek szerkezete lehet akár torz is (pl. alacsony fokú urbanizáció, a népességszámhoz viszonyítottan aránytalanul csekély számú vezető és értelmiségi réteg, a szakképzetlen munkaerő magas százaléka stb.), de amelyekben szívós összetartó érzések, kohéziós erők működnek. A nemzetiség fokozottan érzékeny, esetleg befelé fordulásra hajlamos, gyakran veszélyeztetve érzi pusztá létét is. Kollektív törekvéseiben a legkritikáiban offenzív, magatartását a védekezés attitűdje jellemzi. Mivel alapvető, akár mindennapos problémája a megmaradás vagy beolvadás dilemmája, nézőpontja meglehetősen etikai természetű, az élet jelenségeit morális szemszögből vizsgálja. Ez utóbbi azonban jelenthet csapdát is, mert arra hajlamosít, hogy a megmaradás „ügyévé” avasson olyasmít, ami valójában nem az. Fölfokozott érzékenységtől következően az élet apróbb dolgainak is nagy jelentőséget tulajdonít, számon tartja jogait, közösségi kiterjedésű törekvéseiről vagy kiküzdött eredményeiről nehezen mond le. A kisebbség érzi értelmisége vezető szerepét és elvárja, hogy hivatását méltó módon töltse be. Egyszerűbben szólva: számon tartja írói, képzőművészi, színészi stb. megnyilatkozásait, megítéli közszerepléseit, igényli, hogy nevében és érte szóljanak. Mindez pedig természetesen a nemzetiség arra való íróiban föléb-reszti a szolgálat, a vállalás hivatástudatát, a közösségi szempontú munka szükségességének érzetét. Az efféle eredők útján keletkező irodalom nyilvánvalóan megbízható tükre a nemzetiség szellemi, erkölcsi állapotának, tudattartalmai minőségének, mert jellegét születésének körülményei határozzák meg.

A nemzetiségi irodalom csakis akkor képes magasrendű teljesítményekre, ha az alapját képező népvalóságból tör a magasságok felé; ám szükségképpen kicsinyes és lapos lesz, ha létének talaja túlságosan szikkadt, szűkkörű. Minden-fajta egészséges szellemi életnek fontos követelménye a nyitottság: mind a nemzet kulturális élete, mind pedig a világtávlat irányába. A nemzetiségi író magától értetődően átélője a különböző kultúrák találkozásának, differenciálódó és integrálódó hatásrendszerének, mindannak, amit a többségi népek al-

kotói legföljebb tudnak, ám naponta nem érzékelnek. Mindamellet tudni kell, hogy szó szerinti jelentésében kisebbségi meghatározottsága csak egy társadalomnak lehet, irodalmának – esztétikai értelemben – semmiképp sem. Az irodalom túlnő a szükségképpen hátrányos, vagy erősen behatárolt kereteken, úgy, ahogy *Féja Géza* írta: „*A kisebbségi sors csupán a talaj, az alkotás pedig új magasságok felé növekedő életfa.*”

Felelős irodalom

Hogy ez a képletes életfa csakugyan életképes, sőt évig erő legyen, a nemzetiségi irodalomnak számos nehézséget kell legyőznie, olyanokat is, amelyek a többségi irodalmak másként nem problémátlan életében jószerével ismeretlenek. Általában szembetűnő vonása a kisebbségi életkeretekben alkotó irodalomnak a felemáság; az egyetlen írói életművön belül is hullámzó teljesítmény, a torzóban maradó oeuvre, a megrekedt, félbeszakadt pálya. Sőt jellemző az egyetlen alkotásban kimutatható érték hullámzás, a részleges értékvonás; a kisebbségi irodalomban ritkán terem hibátlan remekmű. Azután a nemzeti irodalmakhoz képest több a dilettáns, a provincializmusról árulkodó opus, az egymásnak ellentmondó jellegzetességeket keverten, szerkesztetlenül hordozó frászmű. Mindennek kézenfekvő magyarázata lehet az az alkotáslélektani gátlottság, hogy a kisebbség általában kevés számú „főhivatású” író, költőt képes eltartani, ezért a tollforgatók többnyire – szerencsés esetben – az irodalommal rokon szakmákban néznek kenyérkereset után: könyvkiadónál, lapszerkesztőségekben, művelődési intézményeknél, könyvtárakban stb. Ilyenformán azonban a „nagy mű” megalkotására kevés idő, erő és invenció marad; a kisebbségi író – de persze, nem csupán ő – a hétköznapi fáradtságával küszködő „vasárnapi író”. De az effajta kedvezőtlen körülményeken túl, egyéb okokra is lehet hivatkozni, hiszen az irodalom értékére, minőségére befolyással van a szerkesztés gyakorlata, a kritika működése, a publikálási lehetőségek szélessége, az olvasóközönség igényessége, az irodalomtudat inspiráló-értékelő attitűdje.

Másképpen: „nemcsak az értékek, hanem a mértékek is eltorzulnak”, hiszen a többségi irodalmakénál több az alkotás folyamatát kívülről befolyásoló tényező, a művészetten kívüli szférákból eredő szempont. Ugyanakkor ez a helyzet a látszat ellenére akár előnyös is lehet, pl. nagyobb esély kínálkozik a kezdő tehetségek fölfedezésére, első megszólalására. A debütálás lehetőségét le nem becslve azonban hozzá kell tenni, hogy noha hamarabb kijöhet az első verseskötet, napvilágot láthat a bemutatkozó próza, azért a kevésbé inspiratív közeg fékezheti a pálya további ívelését. A nemzetiségi irodalomban tapasztalható effajta ambivalencia már-már tipikus vonás: reményteljesen induló pályák, értékes próbálkozások félbemaradnak, kifulladás az igyekezet. Csábító a gondolat, hogy a felemáság eredőit a kisebbségi létforma felemáságaival magyarázzuk; kiegészítve azzal, hogy a kettősség – valódi tehetség, a megfelelő szellemi erő és gerjesztés mellett – járhat pozitív eredménnyel is, gondoljunk csak Kós Károly, Tamási Áron vagy *Fábry Zoltán* példájára. Mert kiindulása lehet egy magasrendűvé váló helyhez kötöttségnek, mélységes népbehúzódásnak, ugyanakkor világgárugaszkodó regionalizmusnak, a specifikusan nemzetinek azt az útját jelölve ki, amely a nemzetközihez vezet; az ismert metaforával: Értől az óceánig. Hiszen a világirodalom – a már emlegetett goethei fölfogásban – a regionális, nemzeti(ségi) irodalmak minőségi szempontú hatványösszege.

A kisebbségi irodalomban kétségkívül föllelhető kettősség azután a szintézis

lehetőségét is rejti, sugallja, amennyiben a kisebbség nem csupán két, vagy több kultúra metszéspontján élve különböző műveltségelemeket ötvözhet, de sajátos helyzeténél fogva demokratikusabb közérzületet, humánusabb fölfogást, érzékeny empátiát és szolidaritást testesíthet meg, mert közvetlen létérdeke a valódi és magasrendű internacionalizmus, az egyetemes emberi igazságok, értékek őrzése és továbbgondolása. Ugyanakkor ez a fajta valóságsszemlélet az adott kisebbségi társadalom céljainak szolgálatában ölthet magasrendű formát.

A népének elkötelezett, a közösségért felelősséget vállaló nemzetiségi irodalom etikus küldetésének parancsát sokan és számos alkalommal megfogalmazták; ezt várta a Nyugatot szerkesztő *Móricz Zsigmond*, ennek jegyében fogalmazta meg programját az Erdélyi/Helikon íróközössége éppen úgy, mint a velük vitázó Erdélyi Magyar Írói Rend, Szlovákiában az „újarcú magyarok” nemzedéke és a rövid életű – ugyancsak torzóban maradt – Szentiváni-kúria „helikoni” tábora, Vajdaságban meg a Kalangya köre.

Az sem véletlen, hogy a kisebbségi írók – teljes szerkezetű társadalom, karakteres érdekvédelmi testület és egész anyanyelvi intézményrendszer híján, nem tehetvén mást – rendszerint közéleti szerepvállalásairól is ismertek, mintegy közületük képviselőjének gondjait véve vállukra. Erre a közvetlen szolgálatra még akkor is szükség van, ha maga az alkotás, a teremtett irodalom is számtalan, a „tisztá irodalomtól” olykor idegen feladatot épít magába. Olyan küldetéses hivatást applikál szellemtestére, mely a többségi irodalmat nem terhel, hiszen annak képviselőjét, kifejezését más tudatformák, illetve intézményi struktúra végzi el. Már a kezdet kezdetén, az 1919-es államfordulatot követő időkben megfogalmazódott, a kisebbségi létezés teljességét interiorizáló irodalom igénye, ha tetszik, eszménye. *„Ma az irodalom: harc és védelem az emberért. Minden eszköz, munka, barikád leomlott, mindent kirántottak a lábunk alól: a kenyér, az élet, a föld, a csók, mind másé, nekünk csak a szó maradt a gyalázott, prostitúált csoda: az ige, hogy mégis mag legyen, és – élet, ember megmaradjon”* – visszhangzik ma is Fábry Zoltán expresszionista hevületű szózata. Így hát az irodalom veszi magára mindazokat a népet credeti valójában megtartó, fölemelő föladatokat, amelyeket az államiságból kihullott népdarabok „lelki magyarsága” jelent: ami ebből adódó és kifejezendő szándék és panasz, vágy és látlet, helyzet- és céltudat, valóságkép és értékeszmény.

A kisebbségi irodalom közvetlen társadalmi funkciókat visel, hiszen életközege nemcsak a világhelyzet alakulásának függvénye, de az állampolgársága szerinti ország nemzetiségi politikájának is – jobb esetben – alanya vagy – kedvezőtlen helyzetben – tárgya. Ebből következően személyiség és közösség olykor föloldhatatlan és tragikus dilemmái itt még testközelibbek, még égetőbbek, mint másutt.

A nemzetiségi író a maga személyes sorsában elevenebbül érzékelheti közössége gondjait, örömeit. Talán ez lehet az oka, hogy a kisebbségi alkotó önmagát mintegy megsokszorozva éli át a kollektivitás révületét, az egyéniség föloldását népe múltjában, jelenében – sorsában. Ez esetben pedig a nemzetiségi irodalom nem párolható le merő esztétikává, hanem szélesebb értelemben: erkölcsi kérdés, méginkább létkérdés, nemzetiségi ügy, hiszen a nemzetiség létezésének spirituális, ám cáfolhatatlan bizonyítéka.

Tudva azt, hogy ha az irodalom más tudatformákból nagyot kanyarít magának, az veszélyekkel járhat, azt is tudatosítani kell, hogy mindez nyeresége is lehet. Ugyanis a többségi irodalmak – némileg egyszerűsítetten fogalmazva – „politikussága” odáig mehet, addig fajulhat, hogy egy vonulata hivatalossá

válhat, állami rangúvá nőhet, kirekesztőleg a többi fajta valóság szemlélettel, vagy stílusiránnyal szemben. Az effajta elhivatalosodás pedig érthetően magával hozza, hogy a valódi tehetségek mellett előbb-utóbb szóhoz jutnak, sőt, előtérbe kerülnek a simulékonyabb alkatú, meggyőződésüket könnyű kézzel cserélő írók, akik önként igazodnak a magasabb helyeken megfogalmazott követelményekhez. A nemzeti irodalom – persze nemcsak az! – elvileg nagyobb teret engedhet át a tehetségek rovására a hivatalosságnak, s általában a kontraszelektív kiváltó túrés-tiltás-támogatás, esztétikumot gyakran mellőző közöncnek. Kétségtelen persze, hogy a nemzetiségi irodalomnak múltjában, jelenében nem ismeretlen gond ez, de legjobbjai mindenkor voltak annyira öntörvényű gondolkodású, elkötelezett alkotók, annyira erőteljes talentumok, hogy ne a hivatal jóváhagyását lessék, hanem a maguk – népszolgálat – lelkiismeretét követve alkossanak.

A határon túli magyar irodalmak fejlődését egyebek között az is rokonította, hogy valamennyi a saját sorskérdéseire koncentrált, s nem pusztán a kisebbségi sorsba hullás traumáját fogalmazva, de egy újfajta, a korábbival legalább egyenrangú életminőség lehetőségét is elszántan keresve. Államiság híján – Makkai Sándor nyomán mondhatjuk – a többletet az erkölcsi magasrendűségben keresték mind Erdélyben, Szlovákiában, mind Vajdaságban. A pusztulás, a lemorzsolódás, a szétszórattatás veszedelmével szembenézve azok szellemi-morális orvoslásának módjait keresték és hangoztatták: Erdélyben kivált a megtartó történelmi és tájélményt fogalmazva meg ezer színben; Szlovákiában és Vajdaságban – lokális tradíciókat nélkülözve – európai kiterjedésű küldetéses szerepvállalás, már-már messianisztikus hivatástudat formájában, valamint épp a múlt megtagadása merészségének – némiképp önámító – bűvöletében. A helyi színekkel gazdagított, szándékában egyetemes léptékű erkölcsi fölfogás rendkívüli erkölcsi bátorság segítségével nyilatkozott meg, többnyire a körülményeken, a szűkös lehetőségeken való felülemelkedés útján. Ez a megközelítés, nyilván nem véletlenül, hasonlóságot mutat a Németh Lászlótól ismert „kis nép – elit nép” kívánalommal, mégpedig abban az értelemben, hogy a kisszámu elit nem egyszerűen kiválóbb a többségnél, de küldetése is van –, miként a korai Sarlómozgalom, vagy az „újarcú magyarok” messianizmusa hitte: a nemzetet, sőt Kelet-Közép-Európát erkölcsileg megújító, humánus és a megmaradást szolgáló mentalitás kialakításával.

A népi-nemzetiségi elkötelezettség, a kisebbségi vététesű humánus eszméjét visszhangzó irodalom, a tényleges lehetőségeknél messze nagyobb hivatás betöltésére gerjesztett szellemi élet természetesen nem jelenthet egyhúrúságot, sémaszerű egyformaságot. A határon túli magyar irodalomban mindenkor megérett egymás mellett a népiesség, a hagyománykövetés, a Nyugatos formaművészet, valamint az avantgárd, a kísérletező hajlam. A kisebbségi létforma természetéből, adottságaiból elvont értéktudat gyakran hoz közös nevezőre egészen elütő, legalábbis egymástól távol eső irányzatokhoz tartozó, vagy sorolt íróalkatokat, műveket, generációkat, vagy iskolákat. Hiszen a tollforgatónak – ha tudatosítja ezt, ha nem – az anyanyelven szólás tényével már mintegy közösségi szempontú szerepet vállal, s a szerepvállalás értelem szerűen meghatározza a műben megnyilatkozó valóság szemléletet, gondolkodásmódot. A kisebbségi sors mélyen átélte tapasztalata az alkotóban erősíti a felelősségérzetét, egy-egyben tartja identitását, befolyással van törekvéseire, mozgósítja képességeit. Ezért is ritkább az értékesztésnek az a válfaja a kisebbségi irodalomban – olvassuk Pomogáts Bélától – amely egyszer elégikussá, másszor ironikussá, groteszkké teszi a többségi körülmények között alkotók munkásságát. A kisebbsé-

gi irodalom alkotásaiban rendre megfigyelhető tartalmi-hangulati vonás a komolyság, olykor a komorság, s gyakran mindez a képes beszéd formájában ölt testet. Hiszen ez a fajta létezés naponta komoly gondokkal szembesíti az alkotót, s hoz helyzetállást parancsoló dilemmákat, emelkedett gondolkodásra készítő helyzeteket. „*Határozott értéktudat irányítja munkásságukat: az anyanyelvben, a történelmi és kulturális hagyományokban, valamint a nemzeti identitásában ismerik fel azokat az értékeket, amelyeket mindenképpen meg kell védeniük, teljesebb kifejlődéshez kell segíteniük*” – írja Pomogáts a nemzetiségi írókról. Mindez – talán a mondottakból is következően – természetesen irodalomon kívüli többletfeladatok vállalását jelenti. A kisebbség rendszerint csonka társadalomként kezezi irodalma létalapját, elvégzendő feladatai is eszerint, vagyis hatványosan szélesednek ki. Bizonyos esetekben még az iskolai tananyagból hiányzó nemzeti szempontú ismereteket is pótolni kell, gyakran anyanyelvi normaként funkcionál, magába sűrít a tudományos megismerésre jellemző elemeket, olykor a politikai gondolkodás meghatározó szempontjait közvetlenül szólaltatja meg. Afféle gyűjtőmedencévé válik, ahol a nemzetiségi népvallóság „önösszeszedésének” szinte valamennyi lényeges mozzanata megtalálható. Az „egészséges” nemzetiségi életnek ugyanis nem kizárólagos garanciája a jogi szabályozás, az alkotmányosság, a közigazgatási rendszer fejlettsége, egy szóval, az állam előzékenysége, hanem elsősorban a kisebbségi társadalom tudati színvonala az emines tényező e tekintetben. Hogy ismeri-e múltját, milyen a helyzetértékelése a jelenről, s miféle perspektívát lát maga előtt, hogyan tud alkalmazkodni az időről időre változó körülményekhez, milyen a konfliktusmegoldó képessége, milyen szellemi és morális tartalékai vannak, melyeket szorongató időkben mozgósíthat, hogyan működik önvédelmi reflexe stb? És mivel a nem egész társadalom teljes kultúráját aligha fejleszthet ki, a teljesség letéteményese a nemzetiség legközvetlenebbül megnyilatkozó tudatformája: az irodalom.

Tapasztalhatjuk Kelet- és Közép-Európa kultúráinak vizsgálatokor, hogy a nemzetiségek szellemi élete milyen erősen irodalomközpontú. Egyetlen tudatforma integrálja – legalább részben – a többi kifejezendőt, így növelve óriásra saját és sajátos szerepét. E kiterjedt vállalás lehet egyfelől ösztönző, másfelől akadály, mert útjában állhat a szabadabb, a természetes, az önmegvalósítóbb művészi kifejezésnek. Továbbá a kibővült feladatkör legendákat is kelthet, ám ezeket – jó értelemben – kizárólag az igényes alkotások hitelesíthetik.

A kisebbségi irodalom sem mondhat le a valós – közösségi és művészi értelemben vett – értékarányok színvonalas megjelenítéséről. Ha pl. a szociológia, vagy a publicisztika által megközelíthető tárgy, vagy kifejezendő mondandó uralja, ez az esztétikum rovására megy; és viszont, a valóságtól ezoterikus magasságba röppenő, légnemű, öncélú formakultuszban kifulladásig törekvő népszolgálat hivatását tesz ki kétségessé. Azért is, mert eltávolítják olvasóközönségtől, mely épp helyzetállása szempontjából, közösségi erkölce tekintetében vár példát és útmutatást a szellem emberétől. A kisebbségi irodalomnak is alapvető követelménye az értékteremtés, a rangos művészi teljesítmény, ami azt is jelenti, hogy a nemzeti, a többségi irodalmakéval egyenrangút kell teremteni, alkotni. Mert bármennyire is becsülendő a felelős népszolgálat, az hiteltelen marad, ha nélküli a minőség pecsétjét, az esztétikum semmivel nem pótolható erejét. Az a priori követelmény mellett pluszfeladata, hogy a való lét ábrázolásán felül egyúttal a való és a lét megtermékenyítő akarata, rendteremtő irányítója legyen, mi több: törvényhozója is. Legmagasabb rendű feladata, nézetünk szerint, abban áll, hogy egy sajátos létforma és a belőle adó-

dó életérzés művészi ábrázolása mellett vállaljon részt – kibővült hatásköréből következően – a helyes és etikus, a megmaradást szolgáló kisebbségi tudat alakításából.

A jövő távlatait mérlegelve, látnunk kell: európai színvonalú és minőségű kisebbségi irodalom kialakulására akkor van esély, ha maga a kisebbségi létezés is Európához méltó lesz. Csupán így kínálkozik lehetőség arra, hogy amikor a kisebbségi író körülpillant szülőföldjén – az otthonosság jó érzésével a tágabb világot is megláthassa; csakis ebben az esetben várhat érvényes választ kérdéseire, hiszen a kisebbségi kollektívumnak egyenesen létérdeke az egyetemesség „nagyvonalúsága”, nyitottsága, liberalizmusa, s az általános emberi, s a tágabb nemzeti kultúra áramába való bekapcsolódása. Erre figyelmeztet a kortárs szlovákiai magyar író, *Duba Gyula* egy interjúkérdésre adott válaszában: „*A mai író – az emberiség írója. A nemzetiségi író mögött kevés ember áll, kis népközösség, de annak léte is egyetemes összefüggések része. Ezért csak az általános érvényű helyi értékeknek van igazán létjoga. Népünknek írunk, de a világhoz szólunk...*” A kisebbségi létezés emberi tapasztalatainak, élményeinek és hivatásának sajátos látószöve tehát mit sem változtat azon a tényen, hogy az irodalom egyszerűen nemzeti és internacionális.

Az irodalom forrásvidéke a nemzet, és a forrás vize az ember arcát tükrözi.

IRODALOM

- Babits Mihály** utolsó üzenete a szlovákiai magyarságnak. Esti Újság (Pozsony) 1941. augusztus 6.
- Csanda Sándor**: A csehszlovákiai magyar irodalom értékelésének kérdéseiről. In: Harmadik nemzetek. Pozsony, 1971. Madách K.
- Csoóri Sándor**: A panaszos hangról. In: A félig bevallott élet. Budapest, 1982. Magvető K.
- Fábry Zoltán**: Író és irodalom Szlovénzskón. In: Kúria, kvaterka, kultúra. Pozsony, 1964. Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry.
- Farkas Gyula**: Az elszakadt magyarság irodalmi problémái. Napkelet, 1923.
- Féja Géza**: A kisebbségi irodalom. Előőrs, 1930. 33. szám.
- Görömbel András**: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980. Budapest, 1982. Akadémiai K.
- Cs. Gyimesi Eva**: Teremtett világ. Bukarest, 1983. Kriterion K.
- Illés László**: Kísérletek a „proletárirodalom” elméleti megalapozására. Új Írás, 1972. 10. szám.
- József Attila**: Magyar Mű és Labanc Szemle. Új Magyar Föld. III. szám. 1929.
- Kántor Lajos—Láng Gusztáv**: A romániai magyar irodalom, 1944–1970. Bukarest, 1973. Kriterion K.
- Klaniczay Tibor**: A nemzeti irodalom fogalmáról. Helikon. 1965. 3. szám.
- Láng Gusztáv**: A nemzetiségi tudat nem szükségképpen provinciális. Korunk. 1982. 3. szám.
- A magyar irodalom története. 1945–1975. IV. kötet, A határon túli magyar irodalom. Budapest, 1982. Akadémiai K.
- Makkai Sándor**: Magunk revíziója. In: Egyedül. Kolozsvár, 1934. Erdélyi Szépművészeti Céh.
- Marino, Adrian**: Nemzeti irodalom – világirodalom. Korunk. 1976. 9. szám.
- Mezey László Miklós**: Hármaskötésben. Új Forrás. 1986. 4. szám.
- Nemzeti irodalmunk határai. A Modern Filológiai Társaság Interkulturális szakosztályának 1984. március 27-i kerekasztal-beszélgetése az ELTE-n. Tiszatáj. 1985. 1. szám.
- Ozsvald Árpád**: Emberközben. Duba Gyula érdemes művész. Hét (Pozsony) 1986. 2. szám.
- Pomogáts Béla**: A magyar költészet ma. Jelenkor. 1982. 2. szám.
- Pomogáts Béla**: Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban. Budapest, 1987. Magvető K.
- Schöpfilin Aladár**: Kisebbségi irodalom. Láthatár. 1936. 9. szám.
- Sütő András**: Az orchidea példája. Igaz Szó. 1981. 2. szám.
- Szabó Zoltán**: Szerelmes földrajz. Budapest, é. n. Nyugat.
- Sziklay Ferenc**: Irodalom, vagy kisebbségek irodalma? Erdélyi Helikon. 1930.
- Tamási Áron**: Rák-e, vagy mász? In: Tiszta beszéd. Bukarest, 1981. Kriterion K.
- Tózsér Árpád**: Hagyomány és nyitottság. In: Szavak barlangjában. Pozsony, 1980. Madách K.
- Turczel Lajos**: Két kor mezsgyéjén. Pozsony, 1967. Tatran Magyar Üzem.
- Turczel Lajos**: Kisebbségi irodalmunk kapcsolatai a két háború közti magyarországi irodalommal és sajtóval. In: Hiányzó fejezetek. Pozsony, 1982. Madách K.